

О. В. Куліш,
І. В. Сірик

ПОДОЛАННЯ КОНФЛІКТУ ЯК ЕТАП ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Анотація. У статті проаналізовані кризові періоди, що супроводжують студентів-психологів під час навчання у закладі вищої освіти. Зроблено акцент на періоді навчання в університеті та формування професійної ідентичності. Доведено, що він є визначним у професійному становленні особистості і здебільшого пов'язаний із кризою випускника. Встановлено, що вибір професії залежить від результату вирішення конфлікту, який визначає шлях людини в межах або поза набутою спеціальністю. У статті представлено результати досліджень семи основних конфліктів, притаманних студентам юнацького типу, подолання яких свідчить про формування професійної ідентичності. Наведено результати дослідження внутрішніх професійно-особистісних конфліктів майбутніх психологів (сприйняття часу, сексуальна поляризація, лідерські задатки, впевненість, система цінностей). Охарактеризовано основні нормативні кризи та фактори, які викликають кризу професійного розвитку на етапі професійної діяльності. У процесі професійного розвитку студентів можливі певні кризи професійної ідентичності в різних аспектах навчання та у виборі майбутньої професії. Зазначено, що формування професійної ідентичності визначається рівнем відповідності уявленням особистості про типового представника професії та уявленням про себе як професіонала. Невідповідність цим образам призводить до внутрішнього конфлікту, почуття невдоволення собою, знижує самооцінку і перешкоджає прийняттю колективної ідентичності в професійному середовищі. Криза освітньо-професійної орієнтації, криза перегляду та корекції (зміни) вибору професії, криза професійного розвитку, криза професійної кар'єри. Серед нормативних криз визначено кризу втрати професійної ідентичності. Представлено класифікацію причин, що детермінують розвиток професійних криз. Обґрунтовано актуальну для сьогодення проблему професійного маргіналізму та його наслідків у подальшій професійній діяльності особистості.

Ключові слова: ідентичність, професійна ідентичність, криза, нормативна криза, конфлікт, зріла ідентичність, маргіналізм.

Актуальність теми дослідження. Період здобуття вищої освіти та становлення професійної ідентичності є вирішальним у професійній біографії людини і часто асоціюється з кризою випускника. Результат її проходження та подолання залежить від професійного вибору людини, який визначає шлях у її професії чи поза її межами. За психологічною типологією криз ця криза належить до нормативної категорії, успішний вихід з якої означає перехід до наступного етапу

розвитку. Вчені, які вивчали це питання: Є. Зеєр, Є. Клімов, Н. Пряжніков, Ю. Поваренков, Д. Сьюпер, Є. Симанюк, Л. Шнейдер та ін.

Аналіз останніх досліджень. Вивчення кризи без аналізу професійної ідентичності неможливе, оскільки, на думку Е. Еріксона, криза кожної людини пов'язана зі зникненням минулого та формуванням нового [1]. Найточнішу і найбільш сучасну типологію криз особистості пропонує Є. Зеєр [2], виокремлюючи: а) ненормативні кризи, викликані випадковими подіями складного і непередбачуваного характеру; б) нормативні

кризи, які представляють межі й необхідні для повноцінного розвитку особистості, в тому числі професійні кризи. Групи нормативних криз відносно виражені, тимчасові, вікові. До нормативних криз професійного розвитку належать: криза навчально-професійної орієнтації, кризи ревізії й корекції (зміни) вибору професії, криза професійного росту, криза професійної кар'єри, криза соціально-професійної самоактуалізації та криза втрати професії. Як правило, нормативні кризи розвитку не викликають будь-яких біопсихологічних змін, але активно впливають на перебіг психічних процесів. Інші групи життєвих криз спонтанні, а не нормативні. Вийти з них часто проблематично, іноді такий вихід характеризується ознаками руйнівної поведінки. Кризові явища супроводжуються сильними емоційними переживаннями. Людина відчуває незадоволеність, психологічний дискомфорт і тривогу. Під час кризи старі звички та навички особистості усуваються і замінюються новими, створеними під час переживання кризи.

Науковці Є. Зеєр і Є. Симанюк [3] у кризах професійного розвитку виокремлюють короткі періоди (до одного року) докорінної трансформації особистості та зміни вектора її професійного розвитку. Ці кризи зазвичай виникають без явних змін у поведінці людини. Перебудова важливих структур, сформована професійна свідомість, переорієнтація на нові цілі, коригування та перегляд соціально-професійних установок відображають зміни: в продуктивності праці, у взаєминах з оточуючими і в деяких випадках — у професії.

Конфліктні переживання, що виникають унаслідок професійних криз, локалізуються на трьох рівнях: мотиваційному (втрата інтересу до навчання, роботи, втрата перспектив професійного розвитку тощо); пізнавальному (незадоволеність змістом і методами навчально-професійної діяльності); поведінковому (суперечності в міжособистісних стосунках, невдоволення соціально-професійним статусом тощо) [4].

Факт переживання професійної кризи можна спостерігати за такими показниками:

- «внутрішній» показник свідчить про незадоволеність собою як фахівцем і охоплює: невпевненість у собі як у спеціалісті, невдоволення власними знаннями, навичками та вміннями, а також сумніви у правильному виборі професії;

- «зовнішні» показники включають незадоволеність: організацією навчання у закладах вищої освіти, якістю освіти, окремими особами та/або більшістю викладачів, а також нерозвиненою інфраструктурою освітніх послуг.

Є. Зеєр [2] у своїй роботі зазначає, що кризи, які виникають у студентів, часто пов'язані з недостатньо сформованою ідентичністю, відсутністю рефлексії.

Мета статті — проаналізувати та дослідити конфлікти і нормативні кризові періоди на етапі становлення професійної ідентичності майбутнього психолога.

Виклад основного матеріалу. У процесі формування професійної ідентичності майбутній фахівець послідовно проходить низку стадій. Саме визначенню конфліктів було присвячено це дослідження. Зокрема, опитування та інтерв'ю проводилися у Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького (2020–2021 рр.) зі студентами 4 курсу, освітнього ступеня (ОС) бакалавр, спеціальності «Психологія» у кількості 40 осіб (32 дівчини та 8 хлопців). Цей метод отримання інформації було застосовано для проведення дослідження, присвяченого саме визначенню конфліктів. У результаті ми змогли виокремити такі кризи: а) 1 курс — криза очікувань (зіткнення очікувань недавніх абітурієнтів щодо обраної професії з навчальними буднями); б) 3 курс — криза самовизначення («Значна частина навчання позаду... На що я здатний як професіонал?»); в) 4 і 5 курси — криза професійної адаптації (працевлаштування за фахом або перекваліфікація, відмова від отриманої професії).

Існують різноманітні погляди на визначення поняття професійної ідентичності, оскільки представники різних психологічних напрямів описують власне бачення інтерпретації цього явища. Це зумовлено насамперед тісним зв'язком особистої та соціальної ідентичності, наявністю у людини цінностей, цілей та переконань, що впливають на формування її особистості загалом. Наприклад, А. Ватерман пов'язував ідентичність із чітким самовизначенням, на яке впливає вибір людиною цінностей, цілей і переконань, що супроводжують її в житті. Психолог визначає процесуальний та змістовий аспекти особистості, включаючи процес формування особистості людини, оцінку та вибір цілей, цінностей і переконань [5].

У своїй роботі Н. Л. Іванова розглядає професійну ідентичність як форму соціальної ідентичності. На думку авторки, професійна ідентичність формується в процесі виявлення важливих зв'язків усередині професії та поза нею, що пов'язано із загальною базою даних діяльності та концептуальних схем професійної поведінки. У структурі особистості знаходять відображення когнітивний, мотиваційний та ціннісно-орієнтований компоненти [6].

Думки вчених про рівень розвитку ідентичності як важливого компонента для успішної соціалізації особистості різняться. Відомо, що домінування певного рівня ідентичності, успішне становлення особистості в суспільстві визначаються часом, який розуміється двояко: суспільним (історичний розвиток суспільства та його особливості) та індивідуальним (життєвий цикл особистості) [7].

Структурно-компонентний аналіз професійної ідентичності виявив зовсім інші погляди вчених на природу провідних компонентів.

Л. Шнайдер [8] виділяє такі компоненти професійної ідентичності: просторово-часові характеристики діяльності, смисли та хронотопи, що становлять основу самовизначення, самоорганізації; прототипи, що становлять основу персоналізації; цінності, що покладені в основу образу «Я». На думку автора, змістовий аспект структури професійної ідентичності відображається в неповторності, чіткості та цілісності особистості, що реалізується у професійних ситуаціях, установках та образі «Я».

Особливо важливою є його думка про те, що набуття професійної ідентичності в процесі навчання відбувається шляхом творчої пізнавальної діяльності, психологічної підготовки до професійних ситуацій, розвитку саморефлексії, моделювання, опосередкування через оволодіння професійними навичками майбутньої професії та визначення свого місця в ній.

А. Лук'янчук [9] до компонентів структури професійної ідентичності педагога відносить комунікативний, емоційний та емпатійний. Ці компоненти взаємодіють і формують ядро професійної особистості — образ професійного «Я», зміст якого крім перерахованого включає педагогічну та професійну діяльність, вивчення передового педагогічного досвіду студентами, академічні компетенції, що формують майбутні індивідуальні якості особистості і властивості

навчальної діяльності. А. Лук'янчук розглядає професійну ідентичність як динамічну систему, що виникає в процесі професійної освіти та активного розвитку професійної компетентності, впливаючи на ціннісно-смісловне поле та професійний розвиток майбутнього спеціаліста.

Найскладніший варіант структури професійної ідентичності можна знайти в роботі А. Борисюка [10], в якій виділяються такі компоненти: особистісний, когнітивний, ціннісно-мотиваційний, соціальний, операційно-ефективний, афективно-оцінний. Автор підкреслює, що ці компоненти можуть бути свідомими, а можуть бути і не усвідомлюваними. Низька поінформованість та рівень самоусвідомлення можуть гальмувати формування цілісного уявлення про місце фахівця в професійному середовищі.

Слід зазначити, що А. Борисюк використовує досить умовний поділ компонентів на складові, що дає змогу додавати один компонент до кількох компонентів. Зокрема, профорієнтація є і може бути невід'ємною частиною ціннісно-мотиваційного компонента; рефлексивність є індивідуальним компонентом і може бути частиною когнітивного компонента професійної ідентичності.

Детальний аналіз конфліктів і криз, які виникають серед студентів-психологів, засвідчує, що здебільшого це пов'язано з несформованістю професійної ідентичності професіонала. За словами кураторів, у студентів найбільш очевидно простежується внутрішньоособистісний конфлікт, який виражається в сумнівах типу: «Я не впевнений, чи роблю те, що повинен», «Чи добре я живу?», «Чи правильно поведуюся з моїми однокласниками?» тощо. Згідно з теорією Е. Еріксона, ці питання відображають стан кризи ідентичності, пов'язаний із сумнівами щодо ідентичності, місця у групі однолітків, невизначеністю щодо майбутнього життя. Куратори визначали також конфлікти, що спостерігаються у студентів, які звикли в школі бути найкращими, а в закладах вищої освіти виявилися такими ж, як інші («втрата зірок»), а також у студентів, які відчують себе людьми з вищого суспільства («світські леви і левиці»).

Статус молодих людей, які пережили кризу, пройшли мораторій, оцінили різні варіанти свого розвитку, зробили власні висновки та прийняли виважені рішення, називають статусом зрілої особистості. Зріла людина показує, що кризу успішно подолано, сформовано почуття

самосвідомості, особистість перейшла від саморозкриття до самореалізації [11].

З поняттям «зріла ідентичність» тісно пов'язане поняття особистісної зрілості. Сформована професійна ідентичність сприяє досягненню статусу зрілої ідентичності та зрілої особистості.

У контексті досліджуваної проблеми вагомою є ідея Ю. Поваренкова [12], який у межах концепції професійного розвитку виділяє три основні аспекти розгляду професійної ідентичності:

1) професійна ідентичність — це провідна тенденція становлення суб'єкта професійного шляху;

2) професійна ідентичність — це емоційний стан, у якому перебуває особистість на різних етапах професійного шляху; він виникає на основі ставлення до професійної діяльності й професіоналізації загалом як засобу соціалізації, самореалізації і задоволення рівня домагань особистості, а також на основі ставлення особистості до себе як суб'єкта професійного шляху, як професіонала;

3) професійна ідентичність — це підструктура суб'єкта професійного шляху, що реалізується у формі функціональної системи, спрямованої на досягнення певного рівня професійної ідентичності.

Психологічною основою кризи ідентичності є порівняння образу ідеального «Я» з реальним «Я». Однак ідеальне «Я» може бути випадковим, а реальне «Я» ще не повною мірою оцінене особистістю. Єдиний спосіб усунення цієї розбіжності — творчо-перетворювальна діяльність, під час якої суб'єкт змінює як самого себе, так і навколишній світ. Поки особистість не знайшла себе в практичній діяльності, робота може видатися їй незначущою.

Криза ідентичності, відповідно до концепції Е. Еріксона, — це період конфлікту між стійкою конфігурацією елементів ідентичності й образом входження у навколишній світ. Будь-яка професійна криза — це криза ідентичності особистості, у якої об'єктивна необхідність у професійній переорієнтації вступає в конфлікт із суб'єктивною потребою в збереженні попередньої ідентичності [1].

На основі уявлень про професійну ідентичність О. Єрмолаєва [13] визначила актуальну проблему сьогодення щодо професійного маргіналізму. Питання маргіналізму розглядається

з точки зору професіоналізації, професіоналізму, професійної ідентичності, професійного самовизначення. Термін «маргіналізм» широко використовується в соціології. До маргінальних зазвичай відносять людей, які з якихось причин були позбавлені свого нормального соціокультурного середовища і не можуть інтегруватися в нове середовище, яке з погляду їхнього статусу залишається важкодоступним. Тому статус таких людей носить межовий чи проміжний характер.

Підлітковий вік неминує пов'язаний з кризою ідентичності, що складається з індивідуального та соціально-особистісного вибору, ідентифікації та самовизначення. Формування ідентичності починається ще до настання юнацького віку, тому в цей період і не закінчується, а набуває нових психосоціальних модальностей. Юність — це період «нормативних криз», що характеризується коливаннями сили «Я» і значним підвищенням ролі конфлікту. У цьому віці у формуванні особистості, що є основою самопізнання, особистість стає гарантом зазначеного складного процесу [14]. У цей час перед людиною постає завдання сформуванню самосвідомість і уникнути ризику поширення рольової й ідентифікаційної дифузності. Е. Еріксон виділив сім основних конфліктів, характерних для цього віку: тимчасова перспектива або нечітке відчуття часу, самопізнання або сором'язливість, експериментування з ролями або обрання однієї ролі, навчання або застій у професійній справі, сексуальна поляризація або бісексуальна орієнтація, відносини «лідер — послідовник», ідеологічні переконання або нечіткі цінності.

1. *Тимчасова перспектива або розмитість відчуття часу.* Щоб навчитися співвідносити категорії сьогодення, минулого і майбутнього й одержати результат про кількість часу, необхідного для здійснення своїх життєвих планів, юнацтву важливо опанувати відчуттям часу та безперервності життя. Для цього потрібно навчитися оцінювати й розподіляти свій час.

Нами було розроблено авторську анкету для визначення орієнтації студента в часі й досліджено вміння розподіляти свій час. Анкетування проводилося в Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького у 2020–2021 рр. У ньому взяли участь студенти 1, 3 та 4 курсів, ОС бакалавр, спеціальності

«Психологія», у кількості 50 осіб. Аналізуючи результати анкетування студентів 1 та 4 курсів — майбутніх психологів, можна відзначити, що на 4 курсі формується більш чітка часова перспектива. Зокрема, 78% четвертокурсників уміють розподіляти свій час на відміну від 63% студентів 1 курсу. Також це припущення підтверджують інші відповіді на запитання, які свідчать про те, що студенти 4 курсу меншою мірою спізнюються на заняття й не затримують виконання навчальних завдань. Це може бути пов'язано з більшим відсотком студентів 4 курсу, які витрачають свій час на навчання (58%). Саме зазначене свідчить про подолання конфлікту часу, але також наведені дані можуть вказувати на формування симптомів професійного вигорання. Близько 96% студентів 1 курсу, відповідаючи на запитання стосовно майбутнього, стверджують, що будують плани на майбутнє, а це може свідчити про оптимістичний і реалістичний погляд на професію.

2. *Упевненість у собі або сором'язливість.* У процесі розв'язання цього конфлікту у студентів розвивається впевненість у собі, яка ґрунтується на минулому досвіді. Юнаки починають вірити у свої сили й переконуються, що здатні досягнути бажаних цілей. Перш ніж досягнути такої впевненості, юнаки і дівчата проходять період підвищеної уваги до себе й сором'язливості, здебільшого через свою зовнішність і відносини у соціумі.

Аналіз анкет засвідчив, що показники впевненості в студентів 4 курсу вищі порівняно з результатами першокурсників. Це демонструє те, що четвертокурсники подолали непевність і соромливість, а отже, і відповідний конфлікт. Аналізуючи дані, можна помітити формування адекватного самосприйняття й самооцінки студентів у процесі навчання. Якщо на 1 курсі більшість відповідей опитаних указує на тріхи завищену самовпевненість (публічні виступи, відстоювання власної точки зору й ін.), то на 4 курсі відсоток позитивних відповідей небагато зменшується, минаючи пік конфлікту, який припадає на 3 курс.

3. *Експериментування з різними ролями або фіксація на одній ролі.* Студенти мають можливість випробувати себе в різних соціальних ролях. Нерідко юнаки та дівчата примірюють одразу велику кількість різних образів, ідентифікуючи себе, експериментуючи з особистіс-

ними рисами, манерою розмовляти й діяти, з ідеями, цілями й типами взаємин. Ідентичність формується в тому разі, якщо є можливості для подібних експериментів. Ті молоді особи, яким властиві сильні внутрішні обмеження або почуття провини, які втрачають ініціативу або передчасно фокусуються на якійсь одній ролі, так ніколи й не довідаються про справжні свої сторони особистості.

Особливий інтерес становлять відповіді студентів на запитання 4 і 5 анкети. Студенти всіх курсів навчання основною соціальною роллю, яку вони виконують на цей момент, назвали: студент, потім дочка, сестра, подруга. Це вказує на домінування навчання як виду діяльності. На запитання про майбутні соціальні ролі 23% студентів 1 курсу вказали на роль матері. Це свідчить про бажання особистісної реалізації, обмеженості соціальних ролей, неможливості бачити себе у майбутньому в професійній ролі. Такі відповіді можуть бути обумовлені соціокультурними стереотипами і несприятливою економічною ситуацією (неможливість самостійної професійної реалізації).

4. *Навчання або припинення трудової діяльності.* Перш ніж зосередитися на будь-якому виді професійної діяльності, студент має можливість вивчити та перевірити різні навички. Важливу роль у формуванні особистості відіграє обрана робота. Крім того, якщо у майбутнього психолога негативна самооцінка або низька самооцінка, в нього може не вистачити енергії для успіху в школі чи на роботі. Тому особистісна психокорекція є важливою для майбутніх психологів.

Анкетування студентів показало, що всі вони одержують задоволення від навчання у закладах вищої освіти (ЗВО), але на кожному курсі — від різних видів діяльності. Так, першокурсники одержують задоволення від спілкування (76%) і отримання нової інформації (16%). Ці результати відповідають тому, що студенти відкриті до нового досвіду, а одним з домінантних факторів є спілкування. Студенти 3 курсу отримують задоволення від колективної роботи (43%), улюблених предметів (28%), розумової дослідницької діяльності (21%). Ці показники характеризують процес навчання, адже на 3 курсі студенти вивчають профільні дисципліни, а академічна група перебуває у фазі активної взаємодії. Четвертокурсники віддають перевагу практичній діяльності (67%), цікавим дослідженням (16%)

і спілкуванню (13%). Ці студенти проходять практику, апробують свої вміння в природних умовах, тому розв'язання такого конфлікту є передбачуваним.

5. *Сексуальна поляризація або бісексуальна орієнтація.* Юнаки та дівчата продовжують свою гендерну ідентифікацію, яка розпочата ще в дитинстві. Надалі велике значення надається формуванню ідентифікації з конкретною статтю, що сприяє розвитку інтимних стосунків і чітко окресленої статевої ідентичності.

Аналізуючи відповіді на запитання анкети, ми виявили, що стать психолога не має важливого значення для студентів усіх курсів навчання. На запитання анкети всі студенти 1, 3, 4 курсів відповіли «так», а це засвідчує, що зовнішній вигляд психолога має велике значення. Студенти 1 курсу вважають більш привабливою жінку-психолога (64%), ніж чоловіка-психолога (група опитуваних гетерогенна з перевагою жіночої статі). Студенти 3 курсу взагалі не надають цьому значення, не можуть визначитися, хто для них більш привабливий — 32% і 24%. У відповідях четвертокурсників перевага віддається чоловікові-психологу (54% досліджуваних), що може бути пов'язане з актуалізацією чоловічо-жіночих відносин у студентів на цьому віковому етапі. Ставлення студентів до прояву статевої приналежності психолога негативне й байдуже: 1 курс (44% — негативне, 56% — байдуже), 3 курс (58% — негативне, 42% — байдуже), 4 курс (34% — негативне, 66% — байдуже). Цікавим є те, що до неформальних відносин у роботі психолога студенти ставляться позитивно, якщо вони засновані на дружбі й взаємодопомозі. Також студенти 4 курсу зазначали, що основним є професіоналізм психолога і він не має гендерного характеру.

6. *Відносини «лідер — послідовник» чи незначеність авторитету.* Коли молоді люди навчаються розширювати свій соціальний кругозір, приєднуватися до соціальних груп і заводити друзів, вони прагнуть діяти як лідери або наслідувати їх приклад. Врешті вони розуміють, що багато людей вимагають їх лояльності. Такі вимоги висувають: держава, родичі, батьки, друзі. Важко зрозуміти стосунки та вплив інших. Для цього потрібно створити власну систему особистих цінностей і пріоритетів.

7. *Ідеологічні переконання або нечітка, розмита система цінностей.* Цей конфлікт

пов'язаний з усіма іншими, оскільки всі аспекти поведінки залежать від обраної ідеології. Аналіз попередніх конфліктів дає змогу студентам — майбутнім психологам — успішно впоратися з кожним із професійних конфліктів і зробити висновок про наявність усталеної системи цінностей.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Якщо людина здатна успішно розв'язувати названі конфлікти, в неї формується зріла ідентичність. Криза завершується тоді, коли юнаки та дівчата більше не ставлять під сумнів свою ідентичність, коли вони, завершивши свою дитячу ідентичність, здобувають нову самоідентифікацію. Зріла ідентичність свідчить про те, що кризу успішно подолано, відчуття самоідентичності сформоване, особистість від пошуку себе перейшла до етапу самореалізації. Професійна ідентичність майбутнього психолога — це усвідомлення своєї приналежності до професії психолога, стійкі уявлення про свою відповідність конкретним вимогам професії (набір якостей особистості, знання та вміння) і зіставлення елементів своєї відповідності з професійним образом. Проведене дослідження засвідчило, що для формування професійної ідентичності важливе значення має наявність рефлексивних умінь студентів. Розвитку їх рефлексивних навичок сприяли різноманітні форми та активні методи навчання, які використовуються в процесі освітньої діяльності: імітаційні ігри, розв'язування задач, дискусійні ігри, тренінги, моделювання ситуацій майбутньої професійної діяльності, методи дослідження, проблемний діалог, передбачення, повторення основного змісту, аргументація, мозковий штурм, розроблення суспільно важливих проєктів. У перспективі майбутньому професіоналу важливо сформулювати позитивне уявлення про себе, свою здатність досягати академічних та професійних цілей, мати чітке уявлення про своє життя, виробити стійкий погляд на минуле, сьогодення і майбутнє, сформулювати задоволеність життям.

Список використаних джерел

1. Еріксон Э. Идентичность: юность и кризис. Москва : Флинта, 2006. 342 с.
2. Зеер Э. Ф. Психология профессий : учебное пособие для студентов вузов. Москва : Академический Проект, 2003. 336 с.

3. Зеер Э. Ф., Сыманюк Э. Э. Эмоциональный компонент в профессиональном становлении педагога. *Мир психологии*. 2002. № 4 (32). С. 194–203.
4. Мельничук І. М. Формування професійної ідентичності майбутніх фахівців як педагогічна проблема. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. 2015. Вип. 1. С. 93–94.
5. Галузяк В. М. Розвиток професійної самосвідомості студентів вищих навчальних закладів : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 256 с.
6. Иванова І. Ф. Професійна ідентичність та практична підготовка студентів-психологів. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія «Психологічні науки»*. 2012. Т. 2. Вип. 9. С. 118–121.
7. Воляннюк Н. Ю. Психологія професійного становлення тренера. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. 444 с.
8. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг. Москва : Изд-во Московского психолого-социального института, 2004. 600 с.
9. Лукіяничук А. М. Модель розвитку професійної ідентичності майбутніх педагогів. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць КПНУ ім. І. Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Київ : Видавництво Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2010. Вип. 7. С. 370–380.
10. Борисюк А. С. Професійна ідентичність медичного психолога: соціально-психологічний аналіз : монографія. Чернівці : Книги–XXI, 2010. 440 с.
11. Гиниатуллина Е. И. Исследование степени сформированности профессиональной идентичности у выпускника вуза. Москва : Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. 688 с.
12. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека. Москва : УРАО, 2002. 160 с.
13. Ермолаева Е. П. Профессиональная идентичность и маргинализм: концепция и реальность. *Психологический журнал*. 2001. Т. 22. № 4. С. 51–59.
14. Андрушко Я. С. Психологічні захисти в структурі професійної ідентичності майбутнього працівника органів внутрішніх справ : монографія. Львів : ЛДУВС, 2016. 276 с.
- lopment of a teacher]. *Mir psihologii — The world of psychology*, 4 (32), 194–203 [in Russian].
4. Melnychuk, I. M. (2015). Formuvannia profesiinoi identychnosti maibutnikh fakhivtsiv yak pedahohichna problema [Formation of professional identity of future specialists as a pedagogical problem]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia "Pedahohika ta psykhohohiia" — Scientific Bulletin of the Mukachevo State university. Series "Pedagogy and Psychology"*, 1, 93–94 [in Ukrainian].
5. Haluziak, V. M. (2015). *Rozvytok profesiinoi samo-svidomosti studentiv vyshchikh navchalnykh zakladiv [Development of professional self-awareness of students of higher educational institutions]*. Vinnytsia : TOV "Nilan-LTD" [in Ukrainian].
6. Ivanova, I. F. (2012). Profesiina identychnist ta praktychna pidhotovka studentiv-psykhohohiv [Professional identity and practical training of psychology students]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Seriiia "Psykhohohichni nauky" — Scientific Bulletin of the Mykolaiv State University named after V. O. Sukhomlynskyi. Series "Psychological Sciences"*, 2, 9, 118–121 [in Ukrainian].
7. Volianiuk, N. Yu. (2006). *Psykhohohiia profesiinoho stanovlennia trenera [Psychology of professional development of a coach]*. Lutsk : Volynska oblasna drukarnia [in Ukrainian].
8. Shneyder, L. B. (2004). *Professionalnaya identichnost: teoriya, eksperiment, trening [Professional identity: theory, experiment, training]*. Moskow : Izd-vo Moskovskogo psikhologo-sotsialnogo instituta [in Russian].
9. Lukiiianchuk, A. M. (2010). Model rozvytku profesiinoi identychnosti maibutnikh pedahohiv [Model of development of professional identity of future teachers]. *Problemy suchasnoi psykhohohii — Problems of modern psychology : Scientific works collection of KPNU named after I. Ogienko, Institute of Psychology named after H. S. Kostiuk of NAPS of Ukraine*, 7, 370–380. Kyiv : In-t psykhohohii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy [in Ukrainian].
10. Borysiuk, A. S. (2010). *Profesiina identychnist medychnoho psykhohoha: sotsialno-psykhohohichni analiz [Professional identity of a medical psychologist: socio-psychological analysis]*. Chernivtsi : Knyhy–XXI [in Ukrainian].
11. Giniatullina, E. I. (2009). *Issledovaniye stepeni sformirovannosti professionalnoy identichnosti u vy-pusknika vuza [Study of the degree of formation of professional identity in a university graduate]*. Moskow : Izd-vo "Institut Psikhologii RAN" [in Russian].
12. Povarenkov, Yu. P. (2002). *Psikhologicheskoye sod-erzhaniye professionalnogo stanovleniya cheloveka [The psychological content of the professional development of a person]*. Moskow : URAO [in Russian].

References

1. Erikson, E. (2006). *Identichnost: yunost i krizis [Identity: youth and crisis]*. Moskow : Flinta [in Russian].
2. Zeyer, E. F. (2003). *Psikhologiya professiy [Psychology of professions]*. Moskow : Akademicheskii Proyekt [in Russian].
3. Zeyer, E. F., & Symanyuk, E. E. (2002). Emotsionalnyy komponent v professionalnom stanovlenii pedagoga [Emotional component in the professional deve-

13. Ermolayeva, E. P. (2001). Professionalnaya identichnost i marginalizm: kontseptsiya i realnost [Professional identity and marginalism: concept and reality]. *Psikhologicheskiy zhurnal — Psychological journal*, 22, 4, 51–59 [in Russian].
14. Andrushko, Ya. S. (2016). *Psykholohichni zakhysty v strukturi profesiinoi identychnosti maibutnoho pratsivnyka orhaniv vnutrishnikh sprav [Psychological protections in the structure of professional identity of the future employee of internal affairs bodies]*. Lviv : LDUVS [in Ukrainian].

O. V. Kulish,
I. V. Siryk

CONFLICT RESOLUTION AS A STAGE OF PROFESSIONAL IDENTITY FORMATION OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

Abstract. In this article the period of university studying and the professional identity formation have been described, it has been proved that it is fatal in a professional biography of an individual and, in most cases, it is largely connected to the experience of the crisis of a graduate. It has been found that a career choice depends on the outcome of the conflict resolution that determines the path of a person within or outside the obtained speciality. The crisis periods that accompany a student-psychologist while during their university studies have been analyzed in this article. In addition, the seven major conflicts that are inherent to the adolescent student, the transition through which indicates the professional identity formation, have been examined. The study results of internal professional and personal conflicts of future psychologists (time perception, sexual polarization, leadership inclinations, confidence, value system) have been provided. The basic normative crises and the factors that trigger the crisis of professional development at the stage of professional activity have been characterized. In the process of professional development of students some professional identity crises are possible in various aspects of education and in a future career choice. It is noted that the professional identity formation is determined by the level of correspondence to the existing images of an individual about the typical representative of a profession and notions about themselves as a professional. Non-correspondence to these images leads to the internal conflict, a feeling of self-dissatisfaction, reduces their self-esteem and prevents the perception of collective identity in a professional environment. The crisis of educational and professional orientation, the crisis of revision and correction (change) of the career choice, the crisis of the professional development, the crisis of the professional career, the crisis of social and professional self-actualization as well as the crisis of the career loss have been identified among the normative crises of professional identity formation. The classification of the causes that determine the development of professional crises has been presented. The current issue of professional marginalism and its consequences in future careers have been justified.

Keywords: identity, professional identity, crisis, regulatory crisis, conflict, mature identity, marginalism.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Куліш Олена Володимирівна — канд. пед. наук, доцентка кафедри психології, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна, alenakulish24@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3070-9646>

Сірик Ірина Вячеславівна — канд. психол. наук, доцентка кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна, Irinkasirik@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2229-5690>

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Kulish O. V. — PhD in Pedagogy, Associate Professor of Department of Psychology, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine, alenakulish24@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3070-9646>

Siryk I. V. — PhD in Psychology, Associate Professor of Deep Correction and Psycho-Social Rehabilitation Department, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine, Irinkasirik@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2229-5690>

Стаття надійшла до редакції / Received 21.02.2022